

ՀԱՅԿ ՀԱԿՈՐՅԱՆ

պատմական գիտ. թեկնածու

ՀԱՆԳՈՒՑՅԱԼԻ ՆՎԻՐԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԿԱՄ «ՄԻԱԲԱՆՎԵԼՈՒ» ՄԻ ՆՎԻՐԱԳԻՐ

Րատ քրիստոնեական դավանանքի՝ յուրաքանչյուր հավատացյալ պետք է պատրաստ լինի իր կատարած մեղքի դիմաց որոշակի ապաշխարության, այսինքն՝ ընդունելու խոստովանահոր¹ սահմանած պատիժն ու նեղությունները՝ Աստծո ողորմածությունը ժառանգելու համար։ Հիշյալ գրկանքները ենթադրում են նաև նյութական հատուցում։ Պատահական չէ, որ հայկական ոչ միայն գրավոր, այլև բանավոր աղբյուրներում, մասնավորապես՝ հայոց բանահյուսության մեջ, առավելապես՝ ժողովրդական հեքիաթներում մեղքերի գոչման եւ խոստովանության բազում օրինակներ կան²։

Նյութական գրկանքների վկայություններ են տարատեսակ նվիրատվությունները։ Ձեռագիր եւ վիմագիր նվիրագրերում իրենց հանգուցյալների հիշատակի համար նվիրատուները վանքին ընծայում են գումար, ինչք եւ այլն։ Մաշտոցյան Մատենադարանի հ^ֆ 6879 ձեռագրի («Ավետարան») հիշատակարանում պարոն Մելիքբեկը 5000 սպիտակով (արծաթ) գնել է Ավետարանը ի հիշատակ տարածած մահացած իշխան Ատիբեկին. «...Դար-

¹ Խոստովանահայրերը հիմնականում քահանաներն են եղել։ Խոստովանելու համար եկեղեցիներում նույնիսկ առանձին տեղեր են եղել հատկացված. տե՛ս «Հայերէն բացատրական բառարան», հ. 2, կազմեց՝ Ստ. Մալխասեանց, Երևան, 1944, էջ 286։ «Խոստովանահայր» բառը հիշատակվում է նաև արձանագրություններում, մասնավորապես՝ այն քանիցս վկայված է Ս. Էջմիածնի միաբանական գերեզմանոցի տապանագրերում, որոնք վերջերս հանգամանալից ուսումնասիրության է ենթարկել վիմագրագետ Ա. Հարությունյանը։ Նշենք դրանցից մեկը. «ԱՅՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ ՏՐ ԱՆԴՐԻԱՍԻՆ, / ՈՐ Է ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՀԱՅՐ ԱՂԷՔՍԱՆԴԻ / ԿԱԹՈՂԻԴԻԿՈՍԻ, ԹՎԻՆ ՌՃԿԳԻՆ [=1714]»։ (Ա. Հարությունյան, Վաղարշապատի վանքերը (պատմավիմագրական ուսումնասիրություն), թեկնածուական ատենախոսություն, Երևան, 2013, էջ 88)։

² Գ. Սրվանձտյանց, Երկեր, հ. 1, Երևան, 1978, էջ 186-189. «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», հ. XI (Տոբոբերան-Հարք), թ. 61, Երևան, 1980, էջ 471-475. նաև տե՛ս Գ. Միքայելյան, Նոր Բայազետ, «Հայ ազգագրություն եւ բանահյուսություն», թ. 11, Երևան, 1980, էջ 57-58, 66-67։ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս վերջերս հրատարակված հետեյալ հոդվածում. Բ. Այվազյան, Մեղքի մասին պատկերացումները հայկական հեքիաթներում // Հայ ժողովրդական մշակույթ XVI, Երևան, 2014, էջ 417-425։

ձեռք յիշեցէք ի սուրբ եւ ի մաքրաւիայլ աղաթս ձեր զպարոն Մէլիքբէկն ... ի բարի յիշխանացս բարի շատաւոյն, եւ զհարազատ եւ զնորարողորոջ եղբարքն իւր, ... որք միախորհուրդ եւ միական մըտաւք ըստացան զսուրբ յԱւետարանս յիշատակ բարի, հանգուցեալ յիշխանին՝ պարոն Ատիբէկին, որ տարածամ մահուամբ փոխեցաւ առ Քրիստոս եւ սուր անմխիթար եթո[366բ] դ, զի էր յոյժ գունովն զեղեցիկ եւ հասական վայելուչ, բանին ճարտասան, քաջ եւ զարեղ յիշխան եւ յազգէ յիշխանին, որ տիրէր զեղջին, որ կոչի Մագրա, որք հանդիպիք սմա՝ կարդալով կամ արինակելով, լի բերանով եւ ուղիղ մտաւք Աստուած ողորմի՛ ասացէք ... [367բ] ... Արդ ես՝ Մէլիքբէկս, գնեցի զսուրբ յԱւետարանս ի Ծարեցի Յոհաննէս վարդապետէն ԵՌ. (5000) դահեկան, ի թվականութեանս հայոց ՌԻԹ. [=1580], ի դառն եւ նեղ ժամանակիս, զի ամենայն կողմանց արհաւիրք է, միթէ Աստուած խաղաղութիւն շնորհէ. ամէն: Գնեցաւ ձեռամբ Մարկոս եպիսկոպոսին: Ես՝ Յովասապի էրէցս զիրս զրեցի. եւ Քրիստոսի փառք յաիտեանս. ամէն»³: Նոյնիմաստ է նաեւ ՄՄ հ⁴ 6806 ձեռագրի («Ավետարան») հիշատակարանը. «Վերջին ըստացողս խուջայ Սուրաթմիշն, խուջայ Նասիբն, խուջայ Ամիրն, զիւր որդիքն՝ Միկրտիչն, Ովանիսն, Աւետիսն, զմարն իւր Բեզին, Գիրիգորն, եւ Աւետարան գողացան եւ տարան Բարգիշատ, հորամանք Աստծոյ ել եկաւ իւր դուռն խուջայ Ամիրն առեց դրր եզեղեցին սուրբ Շմավոնի, սուրբ Ովաննեսին յիշատակ լինի հանգուցալ նենջեղոցքս, եւս առաւել խուջայ Ամիրին, եւ իւր կուղակիցն Ղեսաբիթին եւ դստերքն՝ Նոյայ, Գոյիխասին, Նազին, Ալիսին, Հեռեփսիմայ: Ով որ եստեղիս հանի կամ գողանայ, նզոված լինի, եղեցի, եղեցի: Թէվականին ՌՀԵ. [=1626]»⁴:

Վիմագրերում դարձյալ հաճախադեպ են հանգուցյալների հիշատակի համար կատարված նվիրատվությունները, ինչպես, օրինակ՝ ՀՀ Արագածոտնի մարզի Դաշտաղեմ գյուղի ամրոցում գտնվող ներքոհիշյալ վիմագրում է.

«ԹՎԻՆ ԶԺԶ. [=1267]. ՇՆՈՐՀԻ ՈՂՈՐՄԱԾԻՆ/ ԱՄ ԱՅՍ ԻՄ / ԳԻՐ Է ՊԱՐՈՆ ԱՂՊՈՒՂԱՅԻՍ, / ԹՈՌՆ ՄԵԾԻՆ ՇԱՀԱ/ՆՇԱՀԻ, ՈՐԴԻ ԻՎԱՆԷԻ, / ՈՐ ԿԱՄ ԵՂԵԻ ԻՆԶ ՅԱՅ ԵԻ / ԹՈՂԻ ԶԻՄ / ՀԱՅՐԵՆԻՔ ԳԵՂԻՍ ԶԹԱԼՆԱՅ ԳԻՆՈՅ / ԽԱԼԷՆ / ՎԱՍՆ ԱՐԵԻՇԱՏՈՒԹԻ ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ / ՇԱՀԱՆ/ՇԱՀԻ, ԵՂԲԱԻՐ ԻՄՈՅ ԵԻ ԻՆԶ ԱՂՊՈՒ/ՂԱՅԻՍ ԵԻ / ՍԻԹԻԽԱԹՈՒՆԻՍ ԵԻ ԶԱՎԱԿԱՅ / ՄԵՐ ՎԱՍՆ / ՄԵՐ ՊԱՏՐՈՆ ՆԱԽՆԵԱՅՆ ՅԻՇԱ/ՏԱ/ԿՈՒԹԵԱՆ...»⁵:

Կամ՝ Որոտնավանքում գտնվող խաչքարներից մեկի վրա արձանագրրված, երեք տողից բաղկացած այս նորահայտ վիմագիրը.

³ ՄՄ ձեռ. հ⁴ 6879, թ. 366ա-367բ:

⁴ ՄՄ ձեռ. հ⁴ 6806, թ. 134ա (անարվեստ, բոլորագիր):

⁵ Ղ. Ալիշան, Այրարատ. բնաշխարհի Հայաստանեայց, Վենետիկ, 1890, էջ 110-111:

գիրն ու լուսանկարը¹³ վկայում են, որ վիմագիրը վերծանված է անսխալ: Արձանագրությունների վերծանություններում երբեմն հանդիպում են սխալ բառանջատումներ: Վաստակաշատ գիտնական Ս. Բարխուդարյանը բառանջատումը կատարել է այնպես, ինչպես ներկայացրել ենք սույն վիմագրում, այն է՝ առանձին գրվել են «ԾԻԾԻՆ», ապա «ԻՄՈՑ» բառերը: Դրանք վկայում են, որ «ԻՄՈՑ» բառը, բնականաբար, ունի «իմ» բառիմաստը, իսկ «ԾԻԾԻՆ»-ը նշանակում է «Ծիծ, Տիտ, եւ ձուձու, ոսկիփոր, ստին»¹⁴: Ինչպես գիտենք, «ստին» բառի «արմատն է շիթ, կաթ, սիւտ, ծուծ, տիտ»¹⁵, ուստի «ԾԻԾԻՆ»-ը ունի «ստնտու», «ղայակ» նշանակությունը, եւ այս արձանագրությունը բացառիկ է նրանով, որ առաջին անգամ որպես ստնտու բառի հոմանիշ, օգտագործվում է «ծիծ» բառը:

Ինչպես վերը նշեցինք, ուշագրավ է ոչ միայն «ԾԻԾԻՆ ԻՄՈՑ», այլ նաեւ «...ՄԻԱԲԱՆԷՑԻ ԶՆ/Ա ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ ԵՒ ՏՎԻ ԸՆԾԱ» արտահայտությունը: Նշյալ հատվածից եզրակացնում ենք, որ Ամիր Հասանի դուստր Էսուգանն իր ստնտուի մահվանից հետո նրան նվիրատու է դարձնում Գանձասարի վանքին՝ տալով նրա անունից ընծա, քանի որ, հավանաբար, Էսուգանը շատ է կապված եղել ու սիրել է իր դայակին: Ամիր Հասանի դստեր դայակի նվիրատու դառնալու փաստը հիմնավորվում է «ՄԻԱԲԱՆԷՑԻ ԶՆ/Ա» բառեզրով, քանի որ «միաբանել» բառը հիմնականում նշանակել է նվիրատու դառնալ կամ նվիրատու լինել¹⁶: Ուստի վերոգրյալ արտահայտությունը թարգմանաբար նշանակում է ժամանակակից հայերենում «միաբանեցրի նրան կամ նվիրատու դարձրի նրան»: Արձանագրությունից նաեւ հստակ երևում է, որ վանահայր տեր Յոհաննեսը վանքի կողմից նվիրատուի՝ ստրնտուի «ներկայացուցիչ» Էսուգանի հիշատակին սուրբ Քառասնից տոնին¹⁷ մատուցում է երկու պատարագ: Սակայն արձանագրությունից հնարավոր չէ հստակ եզրահանգել՝ պատարագ է տրվում Էսուգանին, թե՛ ստնտուի հիշատակին, թեպետ վերջին տարբերակն առավել հավանական է՝ հաշվի

¹³ Անդ, տախտակ XV, լուսանկար 46:

¹⁴ «Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի», հ. Ա., Վենետիկ, 1836, էջ 1015:

¹⁵ «Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի», հ. Բ., Վենետիկ, 1836, էջ 746:

¹⁶ Հ. Հակոբյան, «Աշխարհիկ միաբանների» ինստիտուտը միջնադարյան Հայաստանում, «Բանբեր Երեւանի համալսարանի», Երեւան, 2014, թ. 2, էջ 25:

¹⁷ Ամենայն հավանականությամբ «Քառասնից տոն» ասելով՝ նկատի է առնվել Քառասուն մանկանց տոնը կամ Քառասնորդը. «Մեծ պահքի կիրակիներն ու օրերը քառասնորդական կիրակիներ են կոչվում: Ղազարի Հարությունից սկսելով՝ Ավագ շաբաթ օրերը Քառասնորդից դուրս են». տե՛ս Մ. արքեպ. Օրմանեան, Ծիսական բառարան, Երեւան, 1992, էջ 44. «Քառասնից տոն կամ ժամ արտահայտություն ասելով՝ նկատի է առնվում Մեծ պահքի՝ Բարեկենդանից մինչեւ Զատիկ ընկած 40-օրյա պահքի օրերը». տե՛ս «Դիվան հայ վիմագրության», պրակ IX, Լոռու մարզ, կազմեցին Ս. Գ. Բարխուդարյան, Կ. Գ. Ղաֆադարյան, Ս. Տ. Սաղումյան, Երեւան, 2012, էջ 82:

առնելով այն, որ նվիրատվությունն արվել է ննջեցյալի հոգու փրկության համար: Երկու տարբերակն էլ տվյալ պարագայում բացառված չեն: Որպես նվիրատու հանդես եկող իշխանուհու հանգուցյալ ստնտուն կամ դայակը, հավանական է, մահվանից առաջ կտակել է, որ իր անունից Գանձասարի վանքին նվերներ տան՝ այդպիսով իրեն հետմահու դարձնելով Գանձասարի վանքի «միաբանեալ» նվիրատու: Որպես այդպիսին՝ արձանագրությունը եզակի է, եւ նմանատիպ վիճագրի մեկ ուրիշ օրինակ մեզ դեռեւս չի հանդիպել: Այս առումով ուշագրավ է Հանդաբերդի¹⁸ վանքի եզակի մի հորինվածք, որը պատկերում է ստնտու մորը՝ մանկանը կուրծք տալիս: Այն մայրերին պատկերող մի շարք քանդակների հետ նոր հնարավորություններ է ստեղծում նաեւ Աստվածածնի պաշտամունքի ժողովրդական ակունքներն ու դրսեւորումները պարզաբանելու համար (տե՛ս նկ. 1)¹⁹:

Կարելու է պարզել նաեւ այն, թե ովքեր են նվիրագրի մեջ հիշատակված «**ԷՍՈՒԳԱՆ**»²⁰-ն ու իր հայր «**ՄԵԾԻՆ ԱՄԻՐ ՀԱՍՄԱՆԱ**»-ը: «**ԷՍՈՒԳԱՆ**» անունը եւ՛ «Էսուգան», եւ՛ «Էսուկան» ձեւով հիշատակվում է Մաշտոցյան Մատենադարանի ԺԴ. դարի հ^ր 6879 «Ավետարան» ձեռագրի փրկագնման պատմության հիշատակագրման մեջ, սակայն պետք է նշել, որ այն չթվագրված հետագայի հիշատակարան է. «Յուսով անմալիին Աստուծոյ Հաւր... Արդ, ես՝ անալրթան եւ անպիտանս ի յոքունց եւ ի նմանեաց իմոց, Յակովբ կոչեցեալ որդի Վիշապին, գեղաբաղաբէս Էրեւանոյ ... (243բ) [ս]տացայ գիոգէփրկանք սուրբ Աւետարանս ի հալալ արդեանց իմոց: Յիշատակ ինձ եւ ծնողաց իմից եւ ամենայն արեան մերձաւորաց. առ ի Քրիստոս ննջեցեալ հաւրն իմոյ՝ Ուշապին եւ մաւր իմոյ Ջանանին եւ կենակցին իմոյ՝ Մամախաթունին ... նաեւ ծերացեալ գոքանչին իմո Էսուգանին, որ աւգնական եղել ի գին սուրբ Աւետարանիս: Եւ արդ աղաչեմ զձեզ, ով սուրբ պատարագողք եւ ընթերցողք, քրիստոսապրակ սուրբ Աւետարանիս, յիշեսցիք լիաբերան բոլորով սրտի ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զիս զմեղաւոր եւ զանարժան

¹⁸ Հանդաբերդ - Լեւ, Լեւաղլա, Լեւկալա, Լեւոնբերդ, Լոհաբերդ, Հանդբերդ, Հանդաբերդ՝ բերդ Ղարաբաղում, Վերին Խաչեն գավառում. տե՛ս Թ. Խ. Հակոբյան, Ստ. Տ. Մելիք-Բախչյան, Հ. Խ. Բաքսեղյան, Հայաստանի եւ հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 3, Երեւան, 1991, էջ 348:

¹⁹ Հ. Պետրոսյան, Խաչքար. ծագումը, գործառնությունը, պատկերագրությունը, իմաստաբանությունը, Երեւան, 2007, էջ 307:

²⁰ «Էսուգան» անունը կարող է «Ռուսուգան» անվան տառադարձված տարբերակներից մեկը լինել: Այսպիսի տեսակետ է հայտնել մեզ քանավոր քննարկումներից մեկի ժամանակ պ. գ. թ., վիճագրագետ Ա. Հարությունյանը, իսկ պ. գ. թ., վիճագրագետ-արաբագետ Ա. Մանուչարյանը «Էսուգան» անունը բաժանելով երկու արմատի՝ «Էսու» = «Բա» = «Հիսուս» եւ «գան» = «կանոնավորել» ստուգաբանում է «Հիսուսով կանոնավորված». տե՛ս Ա. Մանուչարյան, Մուղին՝ Պոռչանների իշխանական տիրույթ, «ՎԷՄ» համահայկական հանդես, 2012, թ. 1, էջ 104:

ոգի Յակոբ եւ գհայրն իմ՝ զՎիշապն. եւ զմայրն իմ զՋրհանն եւ զկողակիցն իմ՝ զՄամլսաթունն. եւ զոքանչն [Է]սուկանն...»²¹: Հիշատակարանից պարզ է դառնում, որ Էրեւան կամ Երեւան գյուղաքաղաքից Ուշապի կամ Վիշապի որդի Հակոբը փրկագնել է Ավետարան իր ծեր զոքանչ Էսուգանի կամ Էսուկանի դրամական օգնությամբ: Հիշատակարանից հստակ երևում է նաեւ, որ Հակոբի կինը, հետեւաբար Էսուգանի դուստրը՝ Մամալսաթունն է: Հիշատակարանը «ծնուն» է հարցեր. արդյո՞ք նրանում հիշատակված Էսուգանը հիշյալ արձանագրության միեւնոյն անձն է (հարկ է մատնանշել եւս մեկ անգամ, որ վերոնշյալ հիշատակարանը հետագայի է ու թվագրված չէ, ուստի մենք չենք կարող զուտ ժամանակային առումով համեմատել այս հիշատակարանը Գանձասարի վանքի վերոգրյալ արձանագրության հետ):

Ըստ վիմագրագետ Ա. Մանուչարյանի՝ Էսուգանն Ամիր Հասան Ա.-ի²² դուստրն է ու Էաչի Խաղբակյանի քույրը²³: Ս. Բարխուդարյանի «Դիվան հայ վիմագրության» V պրակի համար կազմված «Անձնանունների ցանկ»-ից կարելի է ենթադրել, սակայն, որ Էսուգանը չի համարվում Ամիր Հասան Ա.-ի դուստրը, քանի որ այդ ցանկում գրված է. «Ամիր Հասան I, հայր Էաչիի, որդի Պոռոշի» ու «Ամիր Հասան, հայր Էսուգանի»²⁴: Այժմ անդրադառնանք «ԱՄԻՐ ՀԱՍՄԱՆ»-ի անձին: Ըստ Բագրատ Ուլուբարյանի՝ «Եթե մեր արձանագրության մեջ հիշատակված Ամիր Հասանը Խաղբակյան տոհմի ներկայացուցիչն է (Ամիր Հասան Ա.), որն ապրել է ԺԳ. դ. երկրորդ կեսում, ապա հնարավոր է, որ նրա դուստր Էսուգանն էլ 1309 թ. իր նախնիների տիրույթները եկած լինի՝ միաբանելու այնտեղի ամենանշանավոր ուխտին»²⁵: Արձանագրության բնագրում Ամիր Հասանը պատվի է արժանացած «Մեծ» մակդիրով, հետեւապես այդպիսին այդ ժամանակ կարող էր լինել միայն հայոց սպարապետ Ամիր Հասան Ա. Խաղբակյանը (1284-1292 թթ.):

Այսպիսով՝ առաջին անգամ որպես «ղայակ», «ստնտու» բառերի հոմանիշ հանդես է գալիս «ծիծ» ձևը, որն այլուստ մեզ չի հանդիպել: Չի բացառվում, որ այն միջին հայերենի ազդեցությունն է, քանի որ գրաբար կամ

²¹ ՄՄ ձեռ. հ^ա 6879, թ. 242ա-244բ:

²² «Ամիր Հասան Ա. - որդի Պոռոշի, մեծ իշխան՝ որդւոյ Վասակայ Խաղբակեան: Մեռել է 1292 թ.». առավել հանգամանակից տե՛ս **Հ. Աճառյան**, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Գ., Երեւան, 1946, էջ 58-59:

²³ **Ա. Մանուչարյան**, Մուղնին՝ Պոռոշյանների իշխանական տիրույթ, էջ 104:

²⁴ «Դիվան հայ վիմագրության», պրակ V, էջ 318:

²⁵ **Բ. Ուլուբարյան**, նշվ. աշխ., էջ 125-126: Հեղինակն իր խոսքի շարունակության մեջ նշում է նաեւ. «Ամիր Հասան է եղել, իհարկե, նաեւ Հասան-Ջալալյան տոհմում: Նա որդին էր 1431 թ. վախճանված Ջալալի եւ 1456-ին վկա է գրվել Խաչենում կատարված հողային մի գործարքի: Բայց այս Ամիր Հասանը չէր կարող 1309 թ.-ին Գանձասարի վանքին ընծաներ տված Եսուգանյի հայրը լինել». տե՛ս անդ:

դասական հայերենում այդ բառը չի հանդիպում: Հավանական է թվում նաև, որ պատարագ կարող էին պատվիրել անգամ հանգուցյալ մարդիկ՝ իրենց կտակում ուղղակի դրա համար հատկացնելով որոշակի գումար ու նշելով, թե անունից պատարագ պատվիրողն ով է եւ քանի պատարագի ակնկալիք ունի հանգուցյալը:

РЕЗЮМЕ

В эпитафических материалах часто встречаются дарственные надписи поминовения усопших. В серии «Свод армянских эпитафических надписей» мы обратили внимание на одну надпись из Гандзасарского монастыря, где в первый раз, как синоним слова кормилица (на армянском «դիվիկ», «սոսոսո») представляется слово «ծիծ», которое до до сих пор не встречалось нигде. Вполне возможно, что это влияние среднеармянского языка, потому что данное слово не употребляется в классическом армянском языке или грабаре. Очень интересен и уникален факт обозначения умершего как дарителя. Вполне вероятно, что заказать литургию могли даже усопшие, об этом сообщая в своих завещаниях, отводя для этого некую сумму и подчеркивая, кто должен заказать литургию от его/ее имени и на сколько литургий претендует усопший за свои подарки. В этой статье была сделана первая попытка рассмотрения этих двух вопросов.

SUMMARY

The donations in memory of the deceased can be often found in epigraphs. In the series of “Corpus of Armenian epigraphy” an example copied at Gandzasar monastery attracted our attention. Here, for the first time, for the words like “nurse”, “wet nurse” stands synonymous with the word “nurse” («ծիծ») form, which can not be found anywhere else. It is possible that it is the influence of the Middle Armenian, because that word has not appeared yet in classical Armenian or Grabar. The case of a deceased donator is also interesting and unique. It seems likely that the liturgy could be even ordered by deceased people. Only in their testament they should allocate some money and indicate who ordered and how many liturgies expected the deceased. This article has examined these two issues for the first time.

